

1.

A SZOCIALIZMUS – ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZETT

1998 februárjában Tony Blair az Egyesült Államok legfőbb vezetőinek részvételével rendezett politikai szemináriumot követően arról a törekvéséről beszélt, hogy a 21. századra nemzetközi konszenzust teremtsen a balközép számára. Az új megközelítésnek olyan politikai keretet kell megalkotnia, amely képes lesz választ adni a világrend változásaira. „A régi baloldal ellenáll ennek a változásnak. Az új jobboldal nem akarta irányítani. Nekünk kell ezt a változást vezérelnünk, hogy társadalmi szolidaritást és fellendülést eredményezzen.”¹ Óriási ez a feladat, mivel – ahogy ezek a megállapítások is tükrözik – a korábbi politikai ideológiák hatásukat veszítették.

Százötven évvel ezelőtt Marx így fogalmazott: „Kísértet járja be Európát” – a szocializmus, illetve a kommunizmus kísértete. Ez ma változatlanul igaz, de nem azért, amiért Marx gondolta. A szocializmuson és a kommunizmuson túlvagyunk ugyan, szellemük mégis tovább kísért. Nem lehet az őket vezérlő értékeket és eszményeket csak úgy egyszerűen félrelökni, hiszen néhányuk szerves részét képezi a jó életnek, amely a társadalmi és gazdasági fejlődés értelmét adja. A kérdés az, hogy ezek az értékek hogyan maradhatnak fontosak ott, ahol a szocializmus gazdasági programja hiteltelenné vált.

Úgy tűnik, napjainkban a politikai eszmék elvesztették ösztönző erejüket, miként a politikai vezetők is vezetőképességü-

ket. Nyilvános viták alkalmával az erkölcsi normák hanyatlása, a gazdagok és a szegények között egyre szélesebbre nyíló szociális olló és a jóléti állam feszültségei miatt szokás aggódni. Az egyetlen kitartóan optimistának látszó csoportot azok alkotják, akik a problémák megoldását a műszaki fejlődésre bízzák. A technológiai változás azonban vegyes következményekkel jár, és eredményes politikai program amúgy sem építhető a technikára. Amennyiben a politikai gondolkodás vissza akarja nyerni ösztönző jellegét, nem lehet egyszerűen csak reaktív, és nem maradhat meg a hétköznapiok vagy a szűklátókörűség szintjén. Politikai élet nem létezhet eszmények nélkül, ám az eszmények üres szólamok csupán, ha nem kapcsolódnak valóságos lehetőségekhez. Tudnunk kell, miféle társadalmat szeretnénk, és azt is, milyen konkrét eszközökkel érhetjük el azt. Ez a könyv azt igyekszik megmutatni, hogyan érhetők el ezek a célok, és miként nyerhetjük vissza politikai idealizmusunkat.

Megállapításaim elsősorban Angliára vonatkoznak, de érveim sok esetben tágabb értelműek. Angliában, akárcsak számos más országban manapság, az elmélet a gyakorlat mögött kullog. A korábbi bizonyosságok teljes elvesztése után a magukat baloldalinak tekintő kormányok félvállról veszik a politizálást. Az elmélet rétege hiányzik kormányzótevékenységük vázáról, pedig arra nemcsak azért lenne szükség, hogy formailag hitelesítsék azt, amit csinálnak, hanem azért is, hogy politikájuk határozottabb irányt és értelmet kaphasson. A baloldal ugyanis természetesen mindig a szocializmussal kapcsolódott össze, szocializmus viszont nincs többé – legalábbis mint gazdaságirányítási rendszer.

A SZOCIALIZMUS HALÁLA

A szocializmus gyökerei az ipari társadalom korai szakaszáig nyúlnak vissza, nagyjából a 18. század közepétől annak végéig. Ugyanez érvényes elvi ellenfelére, a konzervativizmusra, mely a francia forradalom ellenreakciójaként alakult ki. Pályafutását a szocializmus mint individualizmus-ellenes gondolkör kezdte; a kapitalizmus bírálatainak kidolgozásába csak később fogott. Mielőtt a Szovjetunió fölemelkedésével sajátos jelentést kapott volna, a kommunizmus tartalma sok tekintetben megegyezett a szocializmussal, mivel egyik is, másik is a társadalmi, illetve a közösségi primátusa mellett szállt síkra.

A szocializmus legelső sorban filozófiai és etikai meggyőződés volt, de már jóval Marx előtt a közgazdaságtan köntösét öltötte magára. Ugyanakkor tény, hogy Marx biztosította számára a kidolgozott közgazdaság-elméletet, és egyúttal a történelem nagy ívű áttekintésébe ágyazta. Marx alaptételét minden szocialista elfogadta, lett legyen bármilyen éles a köztük lévő egyéb különbség. A szocializmus azzal a szándékkal igyekszik rámutatni a kapitalizmus korlátaira, hogy humanizálja vagy gyökeresen elvesse a rendszert. A szocializmus gazdaságelmélete azon az elgondoláson alapszik, hogy a saját eszközeire hagyatkozó kapitalizmus gazdaságilag nem elég hatékony, szociális megosztottságot teremt, és hosszú távon képtelen önmaga újratermelésére.

Az az elképzelés, hogy a kapitalizmus szocialista gazdaságirányítás mellett humanizálható, a szocializmust igazán ütőképessé teszi, még ha e cél elérésének módjáról számos eltérő vélemény látott is napvilágot. Marx szemében a szocializmus léte azon a képességén áll vagy bukik, hogy képes-e olyan társadalom eléré-

sére, mely nagyobb gazdagságot tud előállítani, mint a kapitalizmus, és ugyanakkor ezt a gazdagságot egyenletesebben osztja el. Hogy a szocializmus ma halott, az éppen ezeknek az igényeknek a feladásával magyarázható. Ez pedig egyedülálló módon történt. A második világháború után mintegy negyedszázadon át úgy tűnt, a szocialista tervezés Keleten és Nyugaton egyformán gyökeret eresztett. Egy kiemelkedő gazdasági elemző, E. F. M. Durbin írta 1949-ben: „Most mindannyian Tervezők vagyunk... A *laissez faire*-be vetett néphit bámulatos gyorsasággal foszlott semmivé... világszerte a háború óta.”²²

Nyugat-Európában a szocializmus a jóléti állam megszilárdulására támaszkodó szociáldemokrácia (mérsékelt, parlamentáris szocializmus) uralma alá került. A legtöbb országban – Angliát is ideértve – a jóléti állam egyszerre volt a jobb- és a baloldal alkotása, jóllehet a háborút követő időszakban a szocialisták szívesen vallották magukénak. Kis ideig még a szovjet típusú társadalmak alkalmazta, lényegesen átfogóbb tervezés is gazdasági sikereket hozott – igaz, mindig zsarnoki politikai viszonyok között. Az 1960-as évtized során egymást követő amerikai kormányok komolyan vették azt a kijelentést, hogy a Szovjetunió gazdasági értelemben 30 éven belül képes lesz megelőzni az Egyesült Államokat.

Visszatekintve könnyen beláthatjuk, hogy a Szovjetunió – meg sem közelítve az USA-t – miért szakadt le olyan drámaian, és miért kellett a szociáldemokráciának elszenvednie önnön válságait. A szocializmus gazdaságelmélete mindig is tévedésen alapult: alábecsülte a kapitalizmus megújulási, alkalmazkodási és termelékenységfokozó képességét. A szocializmus ugyancsak nem ragadta meg helyesen a piac információs jelentőségét, vagyis hogy lényegi adatokat közöl a vevők és az eladók számá-

ra. Ezekre a hibákra maradéktalanul csak a globalizáció és a technikai változások elmélyülő folyamatai derítettek fényt az 1970-es évek kezdetétől.

Az 1970-es évtized közepétől napjainkig tartó időszakban – tehát már jóval a Szovjetunió összeomlása előtt – a szociáldemokrácia egyre gyakrabban találta magát szembe a szabadpiaci filozófiákkal, különösen a thatcherizmus, illetve a reaganizmus vagy – általánosabb kifejezéssel élve – a neoliberalizmus kialakulása után. A piac liberalizációját a megelőző időszak alatt idejétmúlt ötletnek, már túlhaladott állapotnak tartották. A külön hírében álló Friedrich von Hayek, a szabadpiac főapostola és más szabadpiac-ellenes szocialisták hirtelen számottevő erővé váltak. A neoliberalizmus kisebb hatást gyakorolt az európai kontinens legtöbb országára, mint Angliában, az Egyesült Államokban, Ausztráliában és Latin-Amerikában. Persze a szabadpiaci eszmék – akárcsak másutt – a kontinensen is követőkre találtak.

A „szociáldemokrácia” és a „neoliberalizmus” tág kategóriák, melyek gyakorlatuk és szándékuk szerint nagyon eltérő csoportokat, mozgalmakat és pártokat ölelnek fel. Például: ugyan mind Ronald Reagan, mind Margaret Thatcher kormánya hatással volt a másikra, bizonyos szempontból mégis különbözőképpen politizáltak. Amikor Thatchert első ízben választották miniszterelnökké, nem rendelkezett kiérlelt ideológiával; az csak menet közben formálódott ki. Az úgynevezett „baloldali” pártok által folytatott thatcherista politika, mint Új-Zélandon is, ugyanazokhoz a kormányzati megoldásokhoz folyamodott, csak más szereposztásban. Mi több, a neoliberalizmusnak két iránya van. A fő irány a konzervativizmus – innen ered az „új jobboldal” elnevezés. A neoliberalizmus világszerte jó néhány

konzervatív pártnak vált világnézetévé. De nem feledkezhetünk meg arról, hogy a szabadpiaci felfogással összhangban álló gondolkodásmódnak van egy olyan ága is, mely – eltérően a konzervatív áramlattól – mind erkölcsi, mind gazdasági kérdésekben egyaránt libertariánus. Ennek a szemléletmódnak a követői például – ellentétben a thatcherista konzervatívokkal – a szexualitás szabadságát és a kábítószer-fogyasztás megengedhetőségét követelik.

A szociáldemokrácia még ennél is szélesebb körű és még bizonytalanabb elnevezés. Én a reformista baloldal pártjaira és egyéb csoportosulásaira vonatkoztatom, a brit Munkáspártot is ideértve. A háborút követő években sok ország szociáldemokratái többé-kevésbé hasonló jövőképpel rendelkeztek. Ezt fogom a későbbiekben régi típusú, másként klasszikus szociáldemokráciának nevezni. Az 1980-as évektől, a neoliberalizmus előretörésével és a szocializmus problémáinak jelentkezésével, a szociáldemokraták mindenütt elmozdultak korábbi álláspontjukról.

A szociáldemokrata hatalmi rendszerek gyakorlati szempontból alaposan eltértek egymástól, akárcsak az általuk fenntartott jóléti rendszerek. Az európai jóléti államok négy, közös történelmi gyökerekkel, célokkal és felépítéssel jellemezhető intézményi csoportba sorolhatók:

- az angliai rendszer: a szociális szolgáltatásokat és az egészségügyet helyezi az előtérbe, miközben jövedelemfüggő juttatásokat is bevezet;
- a skandináv típusú (vagy északi) jóléti államok: kiemelkedően magas adóbevétel, univerzalista szemléletmód, nagyvonalú

járadékrendszer plusz bőkezűen finanszírozott állami szolgáltatások, ideértve az egészségügyi ellátást is;

- a közép-európai rendszerek: viszonylag háttérbe szorított szociális szolgáltatások, de más szempontból jó forrásokkal rendelkező ellátások, melyeket elsősorban a foglalkoztatottak teremtenek elő társadalombiztosítási járulékbefizetés formájában;
- a dél-európai rendszerek: formailag hasonlóknak látszanak a közép-európai rendszerekhez, de kevésbé átfogó jellegűek, és alacsonyabb összegeket utalnak ki.³

Eltételezve ezektől a belső változatoktól, a klasszikus szociáldemokrácia és a neoliberalizmus két, egymástól meglehetősen távol álló politikai felfogást testesít meg. A lényegi különbségeket a következő két táblázat mutatja. Az efféle széles ecsetvonásokkal készült összehasonlítások az eltúlzás nyilvánvaló veszélyét hordozhatják magukban. Mégis, az itt jelzett különbségek valószínűleg fontosak és fontosak, a klasszikus szociáldemokrácia maradványai pedig továbbra is erősek mindenütt.

Klasszikus szociáldemokrácia (régí baloldal)

az állam átható részvétele a szociális és a gazdasági szférában
 az állam uralma a civil társadalom felett
 kollektívizmus
 keynesiánus keresletszabályozás plusz korporatizmus
 korlátozott piac: vegyes gazdaság, más néven szociális
 piacgazdaság
 teljes foglalkoztatás
 erős egalitarizmus
 átfogó jóléti állam, mely „bölcsőtől a sírig”
 oltalmazza polgárait
 lineáris modernizáció
 alacsony fokú ökológiai tudatosság
 internacionalizmus
 a kétpólusú világrénd része

Thatcherizmus vagy neoliberalizmus (az új jobboldal)

minimális állam
 autonóm civil társadalom
 piaci fundamentalizmus
 morális tekintélyelvűség plusz erős gazdasági
 individualizmus
 a munkaerőpiac megtisztul, akár csak az összes többi
 az egyenlőtlenség elfogadása
 hagyományos nacionalizmus
 szociális háló jellegű jóléti állam
 lineáris modernizáció
 alacsony fokú ökológiai tudatosság
 a nemzetközi rend realista elmélete
 a kétpólusú világ része

A RÉGI TÍPUSÚ SZOCIÁLDEMOKRÁCIA

A régi típusú szociáldemokrácia a szabadpiaci kapitalizmust úgy minősítette, hogy az számos, Marx által problematikusnak talált hatást hoz létre, de azt hitte, hogy ezeket az állam – piaci beavatkozása révén – átalakíthatja, illetve legyőzheti. Az államnak kötelessége azokról a közjavakról gondoskodni, amelyeket a piac nem vagy csak részlegesen biztosíthat. Az állam erőteljes jelenléte a gazdaságban, mondták, és a társadalom egyéb ágazataiban normális és kívánatos, hiszen a közhatalom egy demokratikus társadalomban a közakarat megtestesítője. A kormány, a vállalatok és a szakszervezetek részvételével megvalósuló kollektív döntéshozatal bizonyos fokig felváltja a piaci mechanizmusokat.

A klasszikus szociáldemokrácia szerint az állam részvétele a magánéletben nélkülözhetetlen és üdvözlendő. Állami juttatások nélkül nincs túlélés a szűkséget szenvedő családok számára, az államnak cselekednie kell, ha az egyén ilyen-olyan okok miatt bármikor is képtelenné válik arra, hogy gondoskodjék önmagáról. Bizonyos nyilvánvaló kivételtől eltekintve a régi típusú szociáldemokraták hajlamosak voltak gyanakodva szemlélni az önkéntes egyesüléseket. Ezek a csoportok – az állam nyújtotta szociális szolgáltatásokhoz viszonyítva – inkább ártnak, mint használnak; gyakorta nincsenek szakmailag kellőképpen felkészülve, működésük sok esetben tervszerűtlen, és nemegyszer lekezelően bánnak ügyfeleikkel.

John Maynard Keynes, a második világháború utáni jóléti konszenzus közgazdász ötletadója nem volt szocialista, ennek ellenére egyetértett Marx és a szocialista elmélet némely hangsú-

lyos megállapításával. Akárcsak Marx; ő is úgy látta, hogy a kapitalizmust irracionális vonások jellemzik, de úgy vélte, hogy ezeket kézben lehet tartani, s ezáltal a kapitalizmus megvédhető saját magától. Marx és Keynes egyaránt magától értődőnek tartotta, hogy a kapitalizmus termelékeny. Az, hogy a keynesiánus elmélet viszonylag kevésbé figyelt a gazdaság kínálati oldalára, jól illeszkedik a szociáldemokrácia alaptételeihez. Keynes megmutatta, miként lehet a piaci kapitalizmust a kereslet szabályozása és a vegyes gazdaság megteremtése folytán stabilizálni. A vegyes gazdaság egyik jellegzetessége Angliában – noha Keynes nem lelkesedett érte különösebben – az államosítás volt. A gazdaság egynémely ágazatát ki kell emelnünk a piacról. Nemcsak a piacok hiányosságai miatt, hanem azért is, mivel a nemzeti érdeket megtestesítő ágazatoknak nem szabad magánkézben lenniük.

Az egyenlőségért való küzdelem minden szociáldemokrata, így a brit Munkáspárt számára is központi jelentőségű kérdés. Magasabb fokú egyenlőség különféle nivellálási stratégiák segítségével válhat elérhetővé. A progresszív adózás például a jóléti állam intézkedései révén azért vesz el a gazdagoktól, hogy a szegényeknek adhasson. A jóléti állam előtt két cél lebeg: egy egyenlőbb társadalom megteremtése, egyszersmind az egyén védelme egész élete során. A legkorábbi, még a 19. századra visszanyúló jóléti intézkedéseket a liberálisok és a konzervatívok vállalva hozták meg, és gyakran a szervezett munkásság ellenkezésével találták magukat szembe. A második világháború után kialakult jóléti állam stabil bázisát ugyanakkor általában az ipari munkásság képezte, amely egészen 20 évvel ezelőttig a szociáldemokrata pártok szavazótáborának elsődleges forrását jelentette.

A szociáldemokrata pártok – az 1970-es évtized vége felé jelentkező visszaesésekig – mindenütt a lineáris modernizáció

modelljét, „a szocializmus útját” követték. Az Egyesült Királyság felívelő jóléti államának talán legkiemelkedőbb elemzője, a szociológus T. H. Marshall ellenállhatatlan érvekben fejtette ki e modell lényegét. Eszerint a jóléti állam az állampolgári jogok hosszadalmas kifejlődési folyamatának csúcspontja. Mint a legtöbben a második világháborút követő időszak kezdetén, Marshall is arra számított, hogy a jóléti rendszerek fokozatosan kibővülnek, összeegyeztetve a gazdasági fejlődést a szociális jogok minél teljesebb érvényesítésével.

Voltaképpen a szociáldemokrácia nem közelített ellenségesen az ökológia ügyéhez, de nem sikerült megbarátkoznia vele. A korporatizmus előtérbe helyezése, a teljes foglalkoztatás elérésének vágya és a jóléti állam minden egyebet háttérbe szorító hangsúlyozása megakadályozta, hogy a környezetvédelem kérdéseit szisztematikusan kezelje. A gyakorlatot tekintve sem volt meggyőzően globális szemléletű. A szociáldemokráciát internacionalista beállítottság jellemezte; inkább kereste a hasonló gondolkodású politikai pártok közötti szolidaritás megteremtésének lehetőségét, mint hogy a világ problémáit a maguk globalitásában ragadja meg. Mindezzel együtt is szorosan kapcsolódott a kétpólusú világrendhez – helyét egyszerre jelölte ki az Egyesült Államok szociális minimalizmusa és a kommunista rendszer parancsuralmi tervgazdasága.

A NEOLIBERÁLIS SZEMLELET

A „nagy állam” iránti ellenszenv, ami a neoliberais nézetrendszer első és legfontosabb jellegzetessége, többféle forrásból táp-

lálkozik. Edmund Burke, az angol konzervativizmus szülőatyja, kifejezésre juttatta fenntartását az állammal szemben, amely ha túlterjeszkedik, a szabadság és az önállóság ellenségévé válik. Amerikában a konzervatívok szintén régóta ellenzik a központosított állam gondolatát. A thatcherizmus merített e forrásokból, de az állam szerepére vonatkozó hagyományos liberális kételkedésből is, amely a piac fensőbbtségét hirdető gazdasági okfejtésre támaszkodott. A minimális állam elve összefüggésben áll azzal a nézettel, amely szerint a civil társadalom a társadalmi szolidaritás öngerjesztő mechanizmusa. A civil társadalom apró sejtjeinek meg kell engedni, hogy felvirágozzanak, és ez be is fog következni, mielőtt az állami beavatkozás nem fogja működésüket akadályozni. E feltételezések szerint a magára hagyott civil társadalom a következő erényekkel büszkélkedhet: „jó természet, becsületesség, kötelességtudás, önfeláldozás, mások iránti tisztelet, szolgálat, önfegyelem, tolerancia, mások becsülése, igazságosság, önfejlesztés, megbízhatóság, udvariasság, elszántság, bátorság, egységesség, szorgalom, hazafiság, gondoskodás másokról, gazdaságosság és alázat”.⁴ Mai fülnek – állítja az író – ezek a szavak „régiesen csengenek”. Ennek azonban az az oka, hogy az államhatalom a civil társadalom szándékos ellehetlenítésével száműzte ezeket.

Az államról és különösen a jóléti államról azt mondják, hogy a civil szerveződés ellensége. Nem így a piac, hiszen az egyéni kezdeményezésre épül. A civil szerveződéshez hasonlóan, ha magára hagyják, a piac is a legtöbb jót hozza a társadalom számára. Olyan „folytonosan működésben lévő gép, amely mindaddig szüntelen növekedést eredményez, amíg a jogi kereteket és az állam kívül maradását ehhez biztosítják”.⁵

A neoliberaisok a korlátozás nélkül ható piaci erőket össze-

kapcsolják a hagyományos intézmények, elsősorban a család és a nemzet védelmével. Az egyéni kezdeményezésnek a gazdaságban kell kibontakoznia, míg a kööttségeknek és a kötelességeknek e két másik szférában a helye. A hagyományos család, akár csak a hagyományos nemzet, a társadalmi rend szükséges feltétele. A másféle, például az egyszülős vagy homoszexuális kapcsolatra épülő családmodellek csak a társadalom romlásához vezetnek. Pontosan ugyanez érvényes mindenre, ami gyengíti a nemzeti egységet. A neoliberais szerzőktől és politikusoktól nem szokatlanok az idegengyűlöletre valló kijelentések; a legvaskosabbakat a kulturális keveredés jelenségének címezik.

A thatcherizmus jellemzően közömbös az egyenlőtlenség iránt, illetve aktívan hozzájárul. Az a gondolat, hogy „a szociális egyenlőtlenség eleve helytelen vagy káros dolog”, „naiv és elfogadhatatlan”.⁶ Mindenekelőtt az egalitarizmus ellen szól. Az egalitárius politizálás, amelynek legnyilvánvalóbb példáját Szovjet-Oroszország adta, az unalmas egyformaság társadalmát teremtette meg, és despotikus hatalomgyakorlást feltételezett. Akik a liberalizmushoz közelebb állnak, ezzel szemben kívánatosnak és szükségesnek tartják az esélyegyenlőséget. Ebben az értelemben – és aligha Marxot idézve – beszélt John Major arról a szándékról, hogy osztály nélküli társadalmat szeretne kialakítani. Az a társadalom, amelyben a piac szabadon működik, feltűnő gazdasági egyenlőtlenségeket hozhat létre, de ez nem baj, ha az emberek saját elhatározásukból és képességeik szerint tudnak az erejüknek megfelelő pozíciókba emelkedni.

A jóléti állam iránt táplált olthatatlan ellenszenv a neoliberaisok egyik legsajátosabb vonása. Ők a jóléti államban a rossz forrását látják, miként egykor a forradalmi baloldal látta ugyanezt a kapitalizmusban. „Ugyanazzal a lenéző mosollyal fogunk

visszatekinteni a jóléti államra, mint amilyenel a rabszolgaságot szemléljük most a hatékony és motivált munkavégzés szempontjából” – tartja egy szerző. A jóléti állam „hihetetlenül nagy rombolást visz véghez feltételezett támogatóitjai, a gyengék, a hátrányos helyzetűek és a vesztesek körében [...] megbénítja egyes férfiak és nők önbizalmát, vállalkozó kedvét, és szabad társadalmunk alapjait a robbanással fenyegető elégedetlenség súlyos terhe alá helyezi”.⁷

Mi biztosítja a jólétet, ha a jóléti államot le kell bontani? A válasz: a piac irányítása alatt végbemenő gazdasági növekedés. A jólétet nem az állami juttatásokban kell látnunk, hanem a gazdasági fejlődés – és ezáltal az általános jólét – legmagasabb fokában, ami úgy érhető el, ha hagyjuk, hogy a piac csodákat műveljen. Ez a felfogás az ökológiai problémákat rendszerint mint rémhíreket figyelmen kívül hagyja. Margaret Thatcher egyszer-kétszer tett ugyan néhány gesztust a „zöld kapitalizmus” felé, de összességében elutasítóan viselkedett vele szemben. A környezeti kockázatokat eltúlozzák, vagy nem is léteznek, csak a vészmadarak találják ki – hangoztatták. A kézzelfogható bizonyítékok inkább egy minden korábbinál nagyobb és szélesebb körű felvirágzást ígérnek. Ezt jelenti a lineáris modernizáció, ami szinte törvényen kívül helyezi a gazdasági fejlődés mindenféle korlátait.

Eltérően a klasszikus szociáldemokráciától, a neoliberalizmus globalizáló elmélet, és nagyon közvetlenül hozzá is járult a globalizáció erőihez. A neoliberaisok világméretben alkalmazzák nézeteiket, amelyek helyi érdekeltégű lépéseiket igazgatják. A világ akkor jár majd a legjobban, ha a piacokat csekély beavatkozással vagy beavatkozás nélkül engedjük működni. A neoliberalizmus hívei a hagyományos nemzet védelmezőiként ugyanakkor magukévá teszik a nemzetközi kapcsolatok realista

elméletét – a globális társadalom továbbra is nemzetállamok társadalma, egy nemzetállamokból álló világban pedig egyedül a hatalom számít. A háborús készültség, a katonai erő fenntartása az állam szerepének szükséges tartozékai a nemzetközi rendszerben. Hasonlóan a régi típusú szociáldemokráciához, a neoliberalizmus is a kétpólusú világrendben alakult ki, és születésének körülményei rányomják a bélyegüket.

AZ ELVEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Úgy tűnhet, mintha a neoliberalizmus világszerte diadalt aratott volna. Az biztos, hogy a szociáldemokrácia ideológiai zavarral küzd; 50 évvel ezelőtt mindenki tervezéssel foglalkozott – ma senki. Ez súlyos változás, hiszen több mint 100 éven keresztül a szocialisták önmagukat a történelem élcsapatának tartották.

Ugyanakkor a neoliberalizmusnak is bizonyítania kell, és fontos, hogy nehézségeinek okát tisztán lássuk. A fő ok abban rejlik, hogy a neoliberalizmus két alkotóelemének – a piaci fundamentalizmusnak és a konzervativizmusnak – a viszonyát feszültség jellemzi. A konzervativizmus mindig óvatosan, pragmatikusan közelítette meg a társadalmi-gazdasági változás kérdését – ahogy azt Burke a francia forradalom messianisztikus törekvéseinek kudarcai nyomán meghirdette. A konzervatív gondolat számára a hagyomány folytonossága kulcsfontosságú. A hagyomány magában hordozza a múltban felhalmozódott bölcsességet, következésképp a jövő tanítómestere. A szabadpiac filozófiája más álláspontot foglal el: a jövő reményét a piaci erők felszabadítása révén megvalósuló és végtelen gazdasági növekedésbe veti.

A szabadpiac iránti elkötelezettség, valamint a hagyományos család és hagyományos nemzet nem fér meg egymás mellett. Az individualizmust és az egyéni választást hirtelen megállásra kényszerítik az érinthetetlen hagyomány, a család és a nemzeti identitás kötelékei. Csakhogy mi sem rombolja inkább a hagyományokat, mint a piaci erők „folyamatos forradalma”. A piaci társadalmak dinamizmusa veszélyezteti a tekintély hagyományos struktúráit, és szétforgácsolja a helyi közösségeket; a neoliberalizmus új kockázatokot és bizonytalanságokat teremt, amiről a polgároknak – e felfogás szerint – nem kell tudomást venniük. Ráadásul a piacok társadalmi bázisa szintén háttérbe szorul, noha a piacok éppen azoktól a közösségi formáktól függenek, amelyeket a piaci fundamentalizmus közömbösen elhanyagol.

Mit mondhatunk a régi típusú szociáldemokráciáról? Egy sor olyan szociális szempontot emelhetünk ki, amelyet a keynesiánus jóléti konszenzus magától értődőnek talált, ám a későbbiek során egytől egyig feledésbe merültek:

- olyan társadalmi rendszer, de különösképpen olyan családmódel, melyben a kenyérkereső férj mellett a háziasszony- és anyaszerepű feleség egyértelműen eleget tesz a teljes foglalkoztatottság követelményének;
- egységes munkaerőpiac, ahol a munkanélküliség fenyegette emberek zöme kétkezi munkás, akik bármiféle munkát szívesen elvállalnak, ami biztosítja maguk és családjuk megélhetését;

- a tömegtermelés dominanciája a gazdaság alapvető ágazataiban, amely stabil, bár esetleg rosszul fizető munkalehetőséget tart fenn a munkaerő nagy része számára;
- elitista állam, azaz az államapparátusban a közösség érdekei iránt fogékony szakemberekből álló apró csoportok követik folyamatosan figyelemmel a költségvetési és monetáris politika érvényesítését;
- alapvetően szuverén határok között működő nemzetgazdaság, mivel a keynesianizmus az áruk és a szolgáltatások külkereskedelmével szemben a hazai gazdaság elsőbbségét hirdette.⁸

A régi baloldal egalitarizmusa mögött nemes szándék húzódott meg, de – miként erre jobboldali bírálói is rámutattak – olykor ezzel éppen ellentétes következményekkel járt. Ennek a társadalomszervezésnek egyik örökségét láthatjuk például a pusztuló és a bűnözés fészkevé vált lakótelepekben. A jóléti állam, amely a legtöbb ember számára a szociáldemokrácia politikai magvát jelenti, mára majdnem annyi kétséget vet föl, mint amennyit eloszlat.